

Artur Doliński*

**OCENA MORALNA CZYNÓW PRZESTĘPCZYCH,
POZYTYWNYCH ORAZ BUDZĄCYCH SPOŁECZNE
KONTROWERSJE W PERCEPCJI MŁODZIEŻY**

Codziennie odgrywamy rolę „aktora” bądź też obserwatora wydarzeń. W dobie światowego kryzysu, rozumianego bardzo szeroko, obserwujemy znaczny wzrost zachowań nacechowanych agresją i brutalnością. Codziennosc przynosi nam coraz to nowe ich formy. Wzrasta liczba przestępstw, co nie jest tylko problemem Polski. Zwiększa się coraz bardziej zasięg niektórych przestępstw, przybierają one zorganizowaną międzynarodową formę. Problemem bardzo niepokojącym jest również obniżanie się wieku osób popełniających przestępstwo, a także to, że dokonywane są one z niskich pobudek. Zabójstwo człowieka stało się przestępstwem powszednim. Do problemu globalnego urasta sprawa maltretowania dzieci oraz handel nimi. Nasilają się ruchy skrajnie prawicowe, narodowościowe. W niektórych państwach jawi się realne widmo odradzającego się faszyzmu.

Trwa ciągła dyskusja na temat nowego kształtu prawa karnego oraz konstytucji. Dyskutuje się na temat problemu granic wolności obywatelskich, za i przeciw karze śmierci, systemu sankcji za popełniane przestępstwa (od liberalnego traktowania przestępców do restrykcyjnego prawa karnego). Rozpoznaje się oczekiwania społeczne co do wysokości kar, jak również tego, co społeczeństwo uznaje za przestępstwo. Prawo tworzone bowiem w ciszy gabinetów w oderwaniu od życia i społeczeństwa może być źle przyjęte.

W dobie liberalizacji życia społecznego i dekonstrukcji kanonu zachowań, kiedy mówi się o wolności i prawa do tej wolności, na pierwszy plan wysuwają się takie czyny, które kiedyś nie budziły społecznych emocji lub przeciwnie, uznawane były za tematy tabu. Chociażby sprawa eutanazji,

***Artur Doliński** – dr, adiunkt na Wydziale Pedagogiki, Socjologii i Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Zielonogórskiego. W pracy doktorskiej podjął próbę analizy zachowań młodzieży w różnych sytuacjach społecznych jako transmisji wzorów rodzinnych. Poszukiwania badawcze koncentruje wokół problemów młodzieży niedostosowanej społecznie. Autor i współautor ponad 30 książek i artykułów naukowych, w tym wielu pozycji metodycznych. Założyciel Stowarzyszenia Edukacyjnego Pedagogów Praktyków. Przez wiele lat pełnił funkcję zastępcy Komendanta Chorągwi ZHP ds. kształcenia i programu. Współtwórca i konsultant Liceum Ogólnokształcącego dla młodzieży, która nie radzi sobie z wymogami stawianymi przez tradycyjny system edukacyjny.

aborcji, homoseksualizmu, narkomanii, sprzedawania swoich organów np. dla celów leczniczych. Budzi to liczne kontrowersje, a dyskusje przybierają często ideologiczny wymiar.

W takich realiach przyszło nam żyć i należy podjąć kroki, by zapobiegać pewnym stanom patologii społecznej. Należy dokonać rozpoznania, jak postrzegane są niektóre czyny i jakie postawy przejawia społeczeństwo wobec tych zachowań. Jest to zatem problem bardzo istotny z punktu widzenia przyszłych działań wychowawczych, jak i resocjalizacyjnych. Dobrą diagnoza jest niezbędnym elementem pracy.

Badania nad tymi problemami mają już swoją tradycję. Zajmowali się nimi m.in.: B. Karolczak-Biernacka (badania skłaniały się w stronę oceny czynów i świadomości prawnej młodzieży), A. Siemaszko, T. Szymanowski oraz A. Podgórecki. Tematyka ta powinna być przedmiotem lekcji wychowawczych i dyskusji nad wybranymi zagadnieniami. W oparciu o wyniki prowadzonych badań można przygotować tezy do rozważań w gronie młodzieży, oddziaływać na jej postawy oraz sądy o niektórych istotnych społecznie problemach.

Powyższe zagadnienia stały się też przedmiotem niniejszego artykułu.

Narzędzia i procedura badań

Inspiracją do podjęcia badań własnych z tego zakresu były doświadczenia poszukiwań naukowych prowadzonych pod kierunkiem prof. B. Karolczak-Biernackiej. Pierwowzorem narzędzia badawczego był kwestionariusz ankiety przygotowany pod jej kierunkiem. Później został wzbogaconym o nowe zjawiska i czyny zaobserwowane w dzisiejszej rzeczywistości. Ostateczny kształt ankieta uzyskała po badaniach pilotażowych, uwzględniając sugestie badanych. W metryczce badana osoba podawała następujące dane: płeć, wiek, wykształcenie (rodzaj szkoły, zakładu pracy, staż pracy) oraz określała siebie jako ucznia lub pracownika w skali: bardzo słaby, słaby, średni, dobry, bardzo dobry. Badanym zadano także pytanie, czy popadli w konflikt z prawem i byli karani za wykroczenia. W badaniach zastosowano kwestionariusz zawierający listę 64 opisów czynów.

Lista ta zawierała niektóre czyny z kodeksu karnego. Zamieszczono również czyny, które nie są ograniczone prawem, lecz podlegają osądowi moralnemu. W kwestionariuszu znalazły się zachowania budzące społeczne kontrowersje, jak również czyny, które teoretycznie mają społecznie pozytywną wartość. Kwestionariusz zawierał trzy skale: siedmiostopniową skalę do oceny szkodliwości-użyteczności, potępienia-pochwały, oraz skalę zawierającą 21 propozycji możliwych do zastosowania kar i nagród. Skala do wyznaczania sankcji zawierała kary proponowane przez kodeks karny oraz inne

kategorie wprowadzone przez badaczy. Propozycje tych sankcji były następujące: „najcięższa kara z możliwych”, „najłżejsza kara z możliwych”, jak również nagrody, które respondent mógł przyznać za dany czyn.

Kwestionariusz zawierał również pytanie otwarte, dotyczące etiologii zachowań przestępczych i niezgodnych z normami moralnymi.

W komunikacie z badań przedstawiono jedynie ich fragment, który odnosi się do dwóch grup badanych: wychowanków zakładu poprawczego oraz uczniów technikum. Badania bowiem odnosiły się do szerszej grupy respondentów, obejmując również więźniów, studentów oraz uczniów liceum ogólnokształcącego, szkoły zawodowej i technikum. Łącznie próba badawcza stanowiła 792 osoby, a wyniki pomiaru wszystkich badanych zaprezentowano w pierwszej części artykułu. Część druga artykułu (szczegółowa) odnosi się do ocen 126 wychowanków zakładu poprawczego oraz 130 uczniów technikum i szkoły zawodowej. Grupa uczniów technikum oraz szkoły zawodowej odpowiadała cechom demograficznym wychowankom zakładu poprawczego.

Respondenci otrzymywali instrukcję wyjaśniającą, jak należy wypełnić otrzymane materiały. Następnie jeszcze raz omówiono metodę prawidłowego wypełnienia kwestionariusza. Badana osoba po wypełnieniu metryczki przystępowała do pracy nad dalszą częścią kwestionariusza. Jej zadaniem była ocena szkodliwości lub użyteczności, potępienia lub pochwały i przyznanie kary lub nagrody. Badany, korzystając z przygotowanych i zakodowanych skal, przystępował do oceny podanych zachowań.

Ponadto w badaniach zastosowano test psychologiczny DELTA R. Drwała do badania poczucia kontroli. W tym materiale jednak pominięto te wyniki.

Z uwagi na informacyjny charakter artykułu, będący doniesieniem z badań, nie prowadzono w tym opracowaniu rozważań teoretycznych na temat percepcji przestępczości. Stanowiąc one będą element przygotowywanej książki „Percepcja zachowań a poczucie kontroli”.

Niektóre wyniki badań (ujęcie ogólne)

Każdy z badanych oceniał społeczną szkodliwość przedstawionych czynów, wyrażał swój osąd moralny, określając potępienie lub pochwałę czynów oraz wyznaczał sankcję za każde z tych zachowań. W wyniku analizy danych w dalszej części pracy będzie można ustalić poziom akceptacji systemu prawnego, którego zadaniem jest zapewnienie ładu społecznego. Akceptacja tego systemu będzie miała miejsce wówczas, kiedy badane osoby będą potępiać te czyny, które znalazły wyraz w kodeksie karnym. Siłę tego potępienia, a tym samym oczekiwania wobec punitowności tego systemu, wyrażone zostaną rodzajem i wielkością wyznaczanych sankcji.

Percepcja szkodliwości-użyteczności a ocena moralna i restryktywność (korelacja skal)

Można wyróżnić dwa rodzaje zachowań, postaw związanych z oceną czynu (w kategoriach jego szkodliwości-użyteczności i potępieniem-pochwałą), a wyznaczanymi sankcjami:

- a) pierwsze z nich dotyczy zbieżności potępienia moralnego z przypisaniem szkodliwości i wyznaczeniem kary. Dotyczy również czynów pozytywnych, ich użyteczności, pochwały i wyznaczanych nagród;
- b) drugie podejście zakłada rozbieżność pomiędzy potępieniem moralnym a przypisaniem kary, wyznaczaniem szkodliwości a potępieniem oraz wyznaczaniem szkodliwości zachowania a postawą karzącą. Podobnie dotyczyć to będzie dysonansu w sferze wyznaczania użyteczności, pochwały, nagrody.

W wyniku analizy korelacji uzyskano następujące stwierdzenia:

- istnieje bardzo silna zależność pomiędzy uznaniem czynu za szkodliwy-użyteczny a jego potępieniem-pochwałą ($r=0,97$);
- istnieje wysoka korelacja-silna zależność pomiędzy uznaniem czynów za szkodliwe-użyteczne a wyznaczeniem sankcji-nagrody ($r=0,91$);
- również w przypadku ocen moralnych i zasądzanych kar-nagród istnieje silna zależność pomiędzy tymi sądami ($r=0,94$).

Powyższe stwierdzenia odnosiły się do oceny zgodności orzeczeń pomiędzy trzema skalami, na których wyrażono potępienie-pochwałę, szkodliwość-użyteczność, karanie-nagradzanie. Istnieją jednak nieliczne przypadki (zaobserwowane w analizie poszczególnych czynów), gdzie widoczny jest drugi rodzaj podejścia do oceny czynów, a mianowicie rozbieżności pomiędzy wyznaczanym potępieniem-pochwałą a szkodliwością-użytecznością i karą-nagrodą.

Na podstawie średniej arytmetycznej z sum ocen badanych uzyskaliśmy hierarchię czynów według stopnia uznanej szkodliwości. Hierarchia ta obejmuje dziesięć czynów, które uszeregowano od czynu spostrzeganego jako najbardziej szkodliwy. W tabeli 1 dokonano zestawienia tych czynów, które uzyskały dziesięć pierwszych rang.

Tabela 1

Hierarchia czynów według stopnia szkodliwości

Opis czynu	Wskaźnik szkodliwości	Ranga
Maltretuje dzieci	1,15	1
Powoduje groźne zanieczyszczenie wody, powietrza lub ziemi	1,21	2
Popelnia gwałt	1,25	3
Popelnia morderstwo	1,26	4
Dopuszcza się sprzedawania małych dzieci za granicę (handel dziećmi)	1,31	5
Uczestniczy w działalności przeciwko Polsce (dywersja)	1,38	6
Dostarcza innej osobie narkotyki nie będąc do tego upoważnionym	1,48	7
Niszczy przyrodę	1,51	8
Niszczy groby katolików	1,58	9
Zagarnia mienie wielkiej wartości na szkodę państwa	1,79	10

*) im mniejsza wartość wskaźnika, tym większy rygorizm w ocenach

Pierwsze rangi zajmują czyny skierowane przeciwko drugiemu człowiekowi. Najwyższą rangę zajął czyn odnoszący się do problemu *maltretowania dzieci*. Na drugim miejscu wystąpił czyn skierowany w sposób pośredni na drugiego człowieka, a mianowicie zachowanie powodujące *groźne zanieczyszczenie wody powietrza lub ziemi*. W prezentowanej tabeli znalazł miejsce również czyn związany z przestępstwem przeciwko dziecku, a mianowicie *handel dziećmi*. Aż 84,66% ogółu badanych uznało ten czyn jako zdecydowanie szkodliwy, tak orzekło 82,95% wychowanków zakładu poprawczego i 85,23% uczniów. Istnieje stosunkowo niewielka różnica pomiędzy omawianym czynem a zachowaniem, które zajęło pierwszą rangę (*maltretuje dzieci*), gdzie 91,41% respondentów określiło ten czyn jako zdecydowanie szkodliwy. W przypadku młodzieży z zakładu poprawczego 82,95% orzekło tak samo, natomiast podobnego zdania było 96,59% uczniów technikum oraz ZSZ, co stanowiło istotną statystycznie różnicę ($p < 0,05$). Różnice występują również pomiędzy pozostałymi czynami. W większości są one nieistotne statystycznie.

Przystępując do analizy oceny moralnej percepowanych zachowań społecznych zaznaczyć należy, że badane osoby często utożsamiały ocenę szko-

dliwości lub użyteczności tych czynów z wyrażeniem swojego potępienia lub pochwały dla nich. Na podstawie średniej arytmetycznej z sum określenia pochwały lub potępienia sporządzono hierarchię czynów według stopnia percepowanego potępienia. W tabeli 2 zestawiono czyny zajmujące dziesięć pierwszych rang.

Tabela 2

Hierarchia czynów według stopnia potępienia

Opis czynu	Wskaźnik potępienia	Ranga
Maltretuje dzieci	1,14	1
Popelnia gwałt	1,23	2
Dopuszcza się sprzedawania małych dzieci za granicę (handel dziećmi)	1,24	3
Popelnia morderstwo	1,28	4
Powoduje groźne zanieczyszczenie wody, powietrza lub ziemi	1,29	5
Uczestniczy w działalności przeciwko Polsce (dywersja)	1,37	6
Dostarcza innej osobie narkotyki nie będąc do tego upoważnionym	1,48	7
Niszczy przyrodę	1,53	8
Niszczy groby katolików	1,53	8
Dewastuje miejsca publiczne (np: przystanki, windy, budki telefoniczne)	1,79	9

*) im mniejsza wartość wskaźnika, tym większy rygoryzm w ocenach

W porównaniu z prezentowaną wcześniej hierarchią czynów najbardziej szkodliwych, w tabeli 2 znalazły się te same czyny, które przez badanych uznane zostały za najbardziej szkodliwe. W powyższym zestawieniu pojawił się jednak czyn nie występujący wcześniej, a mianowicie *dewastuje miejsca publiczne (przystanki, windy, budki telefoniczne)*. Wyparł on czyn mówiący o zagarnięciu mienia na szkodę państwa. Oceniając czyn: *maltretuje dzieci* 91,41% ogółu badanych zdecydowanie potępiło to zachowanie. W przypadku wychowanków zakładu poprawczego zdecydowanie potępienie wyraziło 81,82%, natomiast tego samego zdania było 98,86% uczniów, co stanowiło statystycznie istotną różnicę ($p < 0,05$). Natomiast czyn zajmujący ostatnie miejsce w hierarchii zdecydowanie potępiło 49,39% osób (nie stwierdzono statystycznie istotnej różnicy pomiędzy grupą uczniów i wychowanków

zakładu poprawczego). Pozostałe czyny występujące w tabeli 2 zmieniły jedynie rangi w stosunku do tych prezentowanych w hierarchii czynów ze względu na postrzeganą szkodliwość.

Na podstawie analizy prezentowanych poniżej wyników wysunąć będzie można wiele istotnych wniosków. Dotyczyć one będą stopnia akceptacji lub negacji systemu karnego. Oczekiwań wobec kar i nagród za prezentowane zachowania społeczne. W literaturze nie istnieje wiele badań odnoszących się do oczekiwań wobec punitowności systemu zapewniającego ład społeczny, jak również co do nagród za zachowania społecznie pozytywnych.

W tabeli 3 zestawiono te czyny, które uzyskały dziesięć pierwszych rang, gdzie kryterium klasyfikującym te czyny na określonej pozycji była średnia arytmetyczna z sum przyznawanych kar i nagród. Zestawiono czyny według wielkości przypisywanej kary tak, że czyn zajmujący pierwszą rangę był czynem najsurowiej karanym.

Tabela 3

Hierarchia czynów według wielkości wyznaczanej kary

Opis czynu	Wskaźnik tendencji punitywnej	Ranga
Popelnia morderstwo	2,97	1
Dopuszcza się sprzedawania małych dzieci za granicę (handel dziećmi)	3,91	2
Maltretuje dzieci	4,20	3
Popelnia gwałt	4,45	4
Uczestniczy w działalności przeciwko Polsce (dywersja)	5,19	5
Dostarcza innej osobie narkotyki nie będąc do tego upoważnionym	5,72	6
Zagarnia mienie wielkiej wartości na szkodę państwa	6,85	7
Zagarnia mienie znacznej wartości na szkodę obywatela	8,04	8
Powoduje groźne zanieczyszczenie wody, powietrza lub ziemi	8,72	9
Publicznie łży, wyszydza, poniża własny naród	8,79	10

*) im mniejsza wartość wskaźnika, tym większy rygoryzm w ocenach

Jak wynika z prezentowanego zestawienia, pierwszą rangę zajął czyn *popelnia morderstwo*. W percepcji szkodliwości czyn ten zajął dopiero czwartą rangę. Jednak w tym wypadku oczekiwania społeczne co do surowej kary są największe. W wyniku analizy danych stwierdzić można, że 34,97% ogółu badanych domaga się za ten czyn kary śmierci (20% wychowanków zakładu poprawczego opowiada się za tego rodzaju karą, 40,91% uczniów, co jest statystycznie istotną różnicą $p < 0,05$). Z kolei 23,31% osób wnioskuje o karę cięższą niż kara śmierci, którą mógł sobie wyobrazić badany (w przypadku tego zachowania różnica w wyborze najcięższej z możliwych kar przez uczniów – 29,55% – i wychowanków zakładu poprawczego – 17,05% – jest statystycznie istotna $p < 0,05$). Dwie kolejne rangi uzyskały czyny skierowane przeciwko dzieciom. Tutaj również oczekiwania społeczne co do kary za maltretowanie dzieci są wysokie. Spośród wszystkich grup badanych 17,79% respondentów domaga się kary 25 lat pozbawienia wolności, 15,34% badanych wnioskuje o karę śmierci, tyle samo o najcięższą z możliwych kar. W hierarchii czynów najsurowiej karanych znalazł się czyn, który dotyczył handlu małymi dziećmi. W hierarchii zajął on drugą rangę. Badani w 30,67% orzeczeń opowiadają się za karą 25 lat pozbawienia wolności, 17,18% domaga się kary najcięższej z możliwych, natomiast 11,66% osób wnioskuje o karę śmierci (nie stwierdzono statystycznie istotnej różnicy w wyborze najcięższych kar za to zachowanie przez uczniów i wychowanków zakładu poprawczego).

W uzupełnieniu prezentowanych wyników dodać można, że za czyn: *niszczy groby katolików* 1,23% badanych nie wyznaczyło żadnych sankcji ani nagród. Za czyn: *niszczy groby żydowskie* 3,99% osób nie przyznało żadnej kary, natomiast 1,23% respondentów uznało ten czyn godny nagrody. Czyn: *niszczy groby żołnierzy radzieckich* 7,98 % badanych uznało, że czyn ten nie powinien podlegać ani karze ani nagrodzie, natomiast więcej niż poprzednio bo 3,07% badanych wyznaczyło za ten czyn nagrody.

Poniżej omówiono wyniki dotyczące wyznaczania nagrody za pewne czyny, które badani postanowili wyróżnić. Istnieje bardzo niewielki materiał empiryczny odnoszący się do oczekiwań społecznych co do nagrody za czyny społecznie pozytywne. Prezentowane wyniki są wyrazem potrzeby gratyfikacji określonych zachowań. W tabeli 4 zaprezentowano hierarchię czynów najbardziej nagradzanych, gdzie wskaźnikiem tendencji do nagradzania będzie średnia arytmetyczna z wyznaczanych nagród za przedstawiane czyny.

Tabela 4

Hierarchia czynów najbardziej nagradzanych

Opis czynu	Wskaźnik tendencji do nagradzania	Ranga
Niesie pomoc ludziom chorym, samotnym, starcom i innym potrzebującym	18,42	1
Organizuje miejsca pracy dla bezrobotnych	17,60	2
Decyduje się na sprzedaż swoich organów dla celów leczniczych lub doświadczalnych	15,44	3
Pełni różne funkcje – jest aktywnym działaczem lub politykiem	15,32	4
Publicznie wykazuje błędy, jakie popełnia władza na szkodę społeczeństwa lub jednostki	14,63	5
Popiera zakładanie szkół, także z językiem narodowym mniejszości	14,58	6
Sprzeciwia się poniżaniu Żydów	14,54	7
Walczy o takie same prawa dla zamieszkujących Polskę mniejszości narodowych (dla Białorusinów, Ukraińców, Niemców i innych) jak dla Polaków	14,43	8
Bogaci się na dużą skalę nie łamiąc prawa	14,39	9
Nie jest przeciwny wybieraniu do sejmu różnych mniejszości narodowych	13,94	10

*) im większa wartość wskaźnika, tym większa nagroda za oceniany czyn

Najwyższe rangi zajęły czyny, które są skierowane na drugiego człowieka. Najbardziej nagradzana jest pomoc ludziom samotnym, chorym i innym potrzebującym. W przypadku tego czynu 98,16% osób wyznaczyło nagrody. Zachowanie to zajęło również pierwsze rangi w ocenach użyteczności, jak i pochwały. Generalnie można powiedzieć, że w opinii badanych czyny skierowane na jednostkę, na pomoc drugiemu człowiekowi zajęły najwyższe rangi. Podobnego zdania jak ogół badanych – byli uczniowie, jak i wychowankowie zakładu poprawczego.

W tym miejscu wspomnieć należy jeszcze o jednej kategorii zachowań społecznych. Są to czyny, które nie uzyskały wyraźnej, ostrej oceny. Możemy określić je jako obojętne lub budzące najwięcej kontrowersji. Większość z nich jest związana z problemem światopoglądu osób badanych, ich wrażliwości. Są to czyny, które trudno jednoznacznie zinterpretować, ocenić, wyznaczyć karę lub nagrodę.

W związku z tym, że żaden z tych czynów nie znalazł miejsca w prezentowanych wcześniej hierarchiach, w tabeli 5 zaprezentowane zostaną czyny w kolejności zajmowanych miejsc w ankiecie ze wskaźnikiem wyznaczonej szkodliwości-użyteczności, potępienia-pochwały, tendencji do karania lub nagradzania. Wskaźniki zostały wyznaczone na podstawie średniej arytmetycznej z sum odpowiedzi z określonych skali.

Tabela 5

Zestawienie czynów obojętnych w percepcji badanej populacji

Opis czynu	Wskaźnik szkodliwości użyteczności	Wskaźnik potępienia pochwały	Wskaźnik tendencji do karania nagradzania
Występuje przeciwko wprowadzaniu religii do szkół	4,02	4,02	13,88
Sprzeciwia się założeniu domu dla chorych na AIDS w okolicy swego miejsca zamieszkania	2,69	2,73	12,70
Preferuje osoby pochodzenia żydowskiego	3,65	3,63	13,15
Sprzeciwia się poniżaniu Żydów	5,10	5,03	14,54
Nawołuje, by katolicy głosowali na katolików	3,43	3,41	13,14
Matka decydująca się na usunięcie ciąży ze względu na trudną sytuację materialną rodziny	3,59	3,67	12,27
Nie bierze udziału w wyborach do władz (nie głosuje)	3,55	3,59	13,61
Lekarz dokonujący zabiegu usunięcia ciąży (aborcja)	3,27	3,34	11,34
Sprzeciwia się udzielaniu pomocy narkomanom	2,58	2,52	11,95
Uchyla się od służby wojskowej ze względu na światopogląd	3,41	3,45	12,24
Zabiega o likwidację seks-shopów	3,68	3,67	13,08

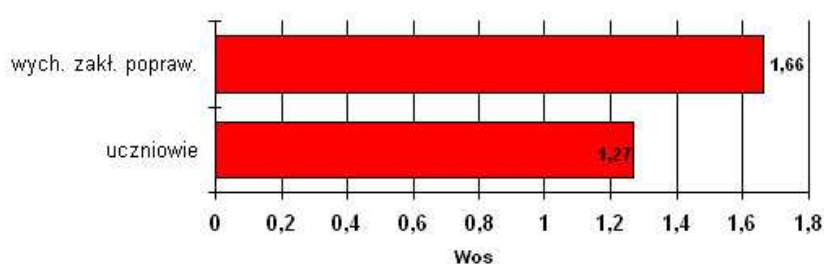
W większości są to czyny, w których wskaźniki percepcyjnej szkodliwości-użyteczności, potępienia-pochwały czy tendencji do nagradzania-karania wahają w pobliżu wartości środkowych skali, które to

skale mają następujący wymiar: czyn ani użyteczny, ani szkodliwy; czyn ani potępiany, ani pochwalany; czyn, za który nie należy karać ani nagradzać.

Stopień rygoryzmu (porównanie ocen uczniów z technikum i zasadniczej szkoły zawodowej z wychowankami zakładu poprawczego)

W celu porównania grup badanych opracowano ogólne wskaźniki szkodliwości (Wos), potępienia (Wop), tendencji do karania (Woptk) oraz użyteczności (Wou), pochwały (Wpch) i tendencji do nagradzania (Wtang). Wskaźniki te obliczono na podstawie średniej arytmetycznej uzyskanej z sum wskaźników, występujących w hierarchiach czynów. Analizę przeprowadzono w oparciu o oceny 126 wychowanków zakładu poprawczego i 130 uczniów

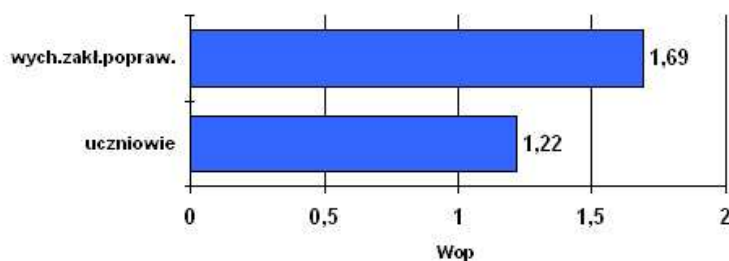
Pierwsze zestawienie dotyczyć będzie porównania stopnia wyznaczanej szkodliwości dla ocenianych czynów przez dwie porównywane grupy. Im mniejszy wskaźnik, tym siła wyznaczanej szkodliwości jest większa. Wykres 1 ilustruje to zestawienie.

Wykres 1. Stopień tolerancji poszczególnych grup badanych w zakresie wyznaczanej szkodliwości (Wos).

Uczniowie byli bardziej rygorystyczni w określaniu stopnia szkodliwości czynów niż badani wychowankowie zakładu poprawczego. Różnice były istotne statystycznie.

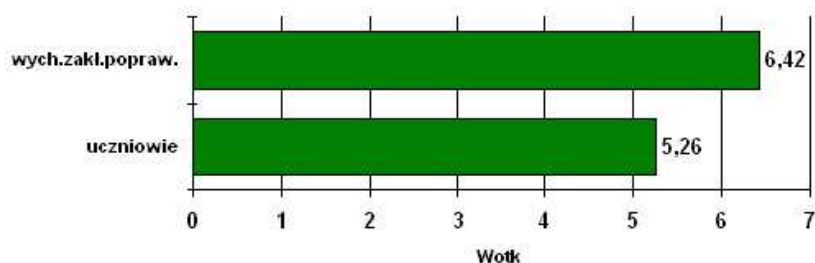
Kolejne zestawienie dotyczy porównania stopnia uznawanego potępienia dla ocenianych czynów przez przedstawicieli badanych subgrup. Podobnie jak wyżej, obliczono wskaźnik ogólnego potępienia (Wop), gdzie im mniejsza wartość wskaźnika, tym siła wyznaczanego potępienia większa. Zestawienie ilustruje wykres 2.

Wykres 2. Stopień tolerancji poszczególnych grup badanych w aspekcie wyznaczanego potępienia (Wop).

Także w przypadku potępienia czynów ponownie bardziej rygorystyczni w ocenach są uczniowie. Zdecydowanie bardziej tolerancyjni w ocenach są wychowankowie zakładu poprawczego.

Następne zestawienie odnosić się będzie do porównania wielkości wyznaczanych kar. Obliczono wskaźnik ogólnej tendencji do karania (Wotk). Im mniejsza wartość wskaźnika, tym większa wielkość zasądzanych kar (wykres 3).

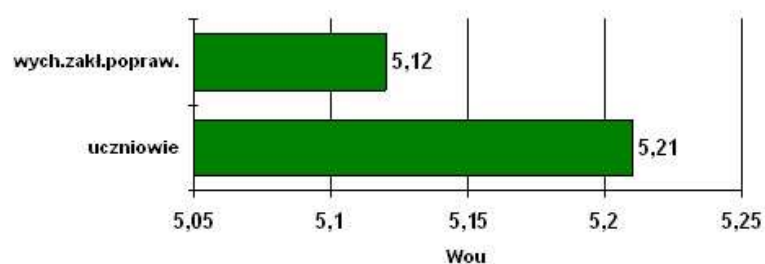
Wykres 3. Stopień tolerancji poszczególnych grup badanych na podstawie wielkości wyznaczanej kary (Wotk).

Młodzież ucząca się w technikum oraz w szkole zawodowej wykazała większy stopień rygoryzmu niż wychowankowie zakładu poprawczego. Wychowankowie zakładu poprawczego mają znacznie obniżony stopień krytycyzmu wobec niektórych zachowań społecznych. Dodatkowo, w odpowiedzi na pytanie otwarte młodzież z zakładu poprawczego próbowała tłumaczyć motywy swoich czynów.

W kolejnych zestawieniach porównano ogólne wskaźniki użyteczności, pochwały jak i tendencji do nagradzania czynów w poszczególnych grupach.

W tym celu obliczono odpowiednie wskaźniki, gdzie im większa wartość wskaźnika, tym większa siła badanej cechy.

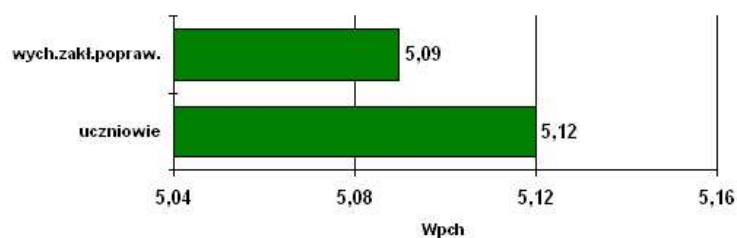
W pierwszej kolejności przyjrzymy się, jak badane grupy odnosiły się użyteczność czynów. Obliczono wskaźnik ogólnej użyteczności (Wou). Zestawienie przedstawiono na wykresie 4.

Wykres 4. Stopień tolerancji poszczególnych grup badanych na podstawie uznawanej użyteczności.

Z prezentowanego zestawienia wynika, iż grupy badane prezentowały podobny sposób oceny użyteczności czynów. Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic.

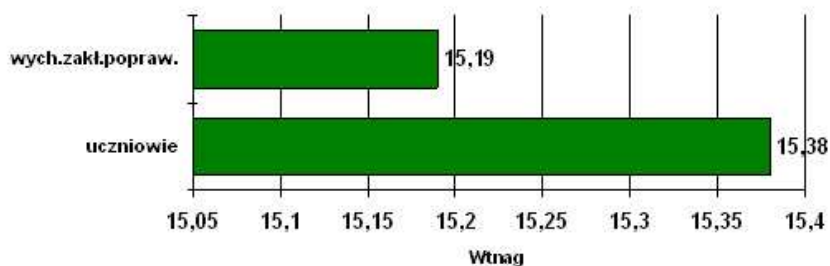
Obliczono również wskaźnik ogólnej pochwały (Wpch) i porównano, czy badane grupy różnią się w tych ocenach (wykres 5).

Wykres 5. Stopień tolerancji poszczególnych grup badanych na podstawie uznawanej pochwały (Wpch).

Tutaj wystąpiła sytuacja niemal analogiczna jak w zestawieniu wcześniejszym. Bardziej powściągliwi w wyznaczaniu pochwały byli wychowankowie zakładu poprawczego, jednak różnice pomiędzy ocenami uczniów i wychowanków zakładu poprawczego były nieistotne statystycznie.

Ostatnim zestawieniem będzie porównanie tendencji do nagradzania w poszczególnych grupach. Obliczono wskaźnik ogólnej tendencji do nagradzania (W_{tnag}) i zestawiono je razem.

Wykres 6. Stopień tolerancji poszczególnych grup badanych na podstawie wyznaczonej nagrody (W_{tnag}).

Uczniowie przyznają wyższe nagrody niż czynią to wychowankowie zakładu poprawczego. Różnice, które wystąpiły w ocenach, są nieistotne statystycznie.

Różnice międzygrupowe w percepcji czynów dotyczących problemów obyczajowości, religii oraz problemów narodowościowych i politycznych

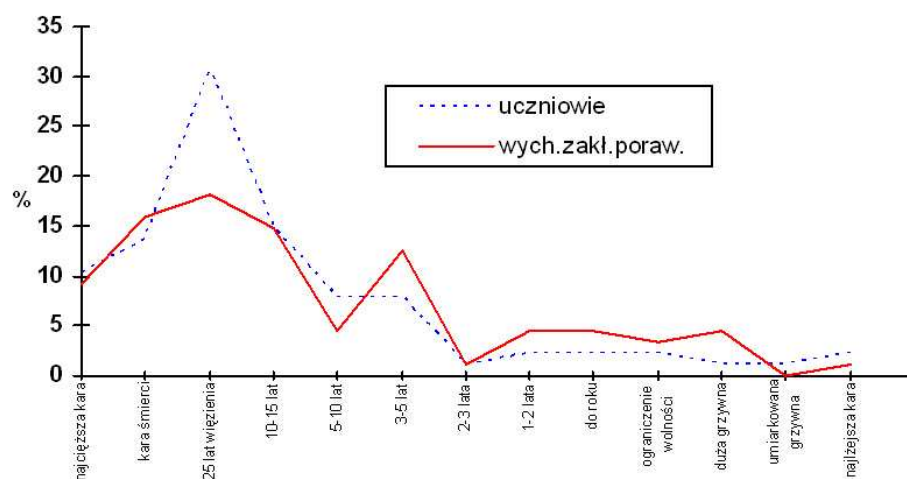
W tym miejscu pragnę przyrzeć się różnicom grupowym, jakie występują w percepcji wybranych zachowań. W wykresach będę dokonywał porównania czynów, które w swoich kategoriach uzyskały najwyższe rangi lub były najbardziej kontrowersyjne.

Dla potrzeb niniejszej pracy oceniane zachowania pogrupowano w cztery kategorie:

- czyny odnoszące się do problemów politycznych
- czyny odnoszące się do problemów narodowościowych
- czyny odnoszące się do sfery obyczajowości
- czyny odnoszące się do problemów związanych z religią.

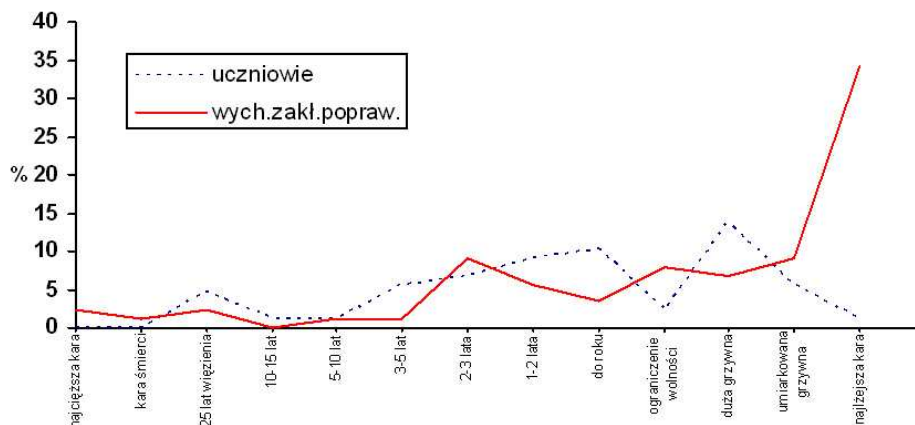
Czyny odnoszące się do problemów politycznych w percepcji badanych subgrup

Wykres 7 prezentuje wielkość zasądzanych sankcji za czyn odnoszący się do działalności przeciwko Polsce.

Wykres 7. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za dywersję.

Za to zachowanie największe kary wyznaczyła młodzież, która nie popadła w konflikt z prawem. Aż 30,68% osób z tej grupy wyznaczyło za to zachowanie karę 25 lat więzienia (co pokryło się z zasądzanymi sankcjami przez k.k.). Wykres 8 prezentuje kolejne porównanie.

Wykres 8. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za publiczne znieważanie prezydenta.

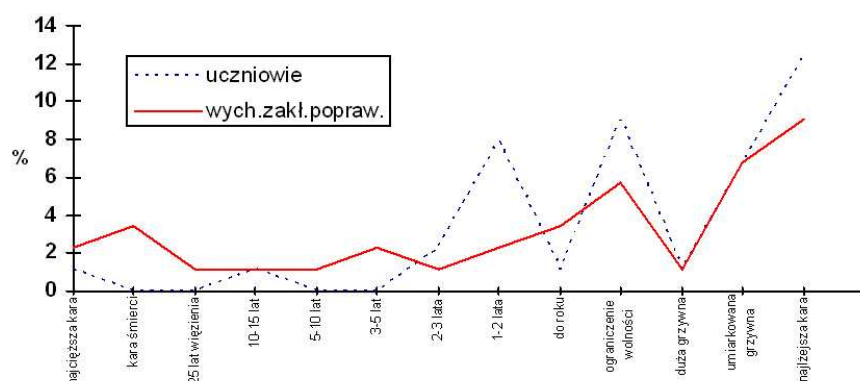
Za najcięższą z możliwych kar opowiadają się wychowankowie zakładu poprawczego. Grupa uczniów wyznacza sankcje od 25 lat pozbawienia wolności. Jednak w sumie bardziej rygorystyczni w ocenie za ten czyn są uczniowie.

Czyny odnoszące się do problemów narodowościowych w percepcji badanych subgrup

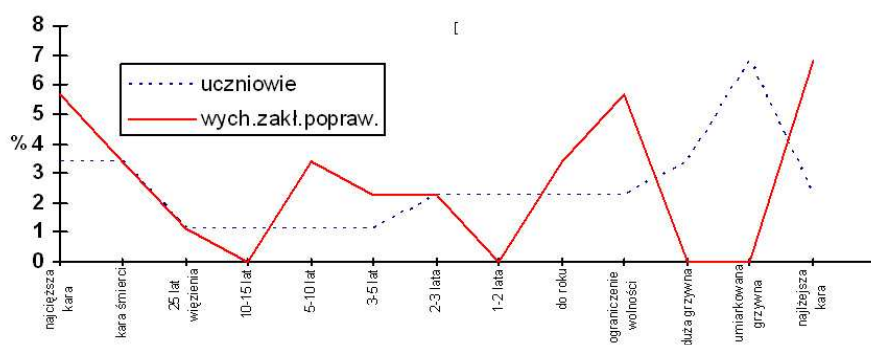
Wykres 9. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za nawoływanie do waśni na tle różnic narodowościowych.

Najbardziej surowi w ocenach są uczniowie. Średnio wyznaczają oni karę od 1 do 2 lat pozbawienia wolności. W prezentowanym zestawieniu najcięższe kary wyznaczają uczniowie.

Wykres 10. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za nawoływanie do walki o czystość narodową.

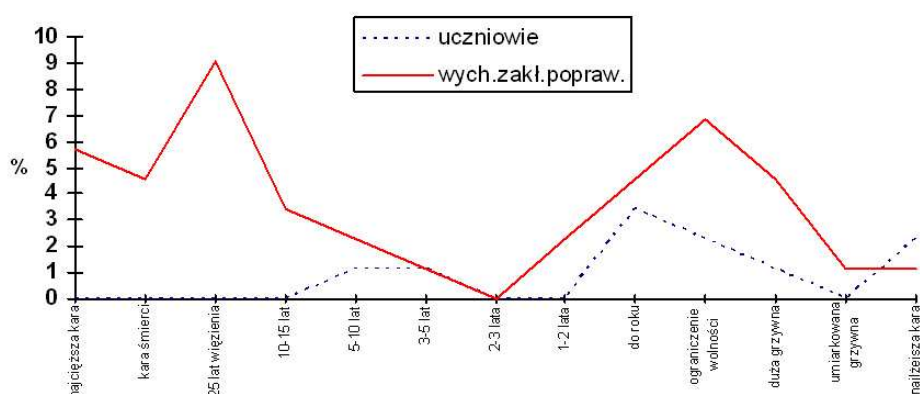
Było to bardzo kontrowersyjne zachowanie, na co wskazują liczne wahania wykresu, co być może spowodowane jest to niedostateczną jasnością tego czynu. Nie jest to zachowanie dostatecznie społecznie zdefiniowane, zatem mogły pojawić się liczne kontrowersje w ocenach. Okazało się, że duża część (48,77%) opowiada się za niekaraniem i nienagradzaniem za to zachowanie, a część wręcz nagradza.

Wykres 11. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za decyzję matki o aborcji ze względu na trudną sytuację materialną.

Czyny odnoszące się do problemów obyczajowych w percepcji badanych subgrup

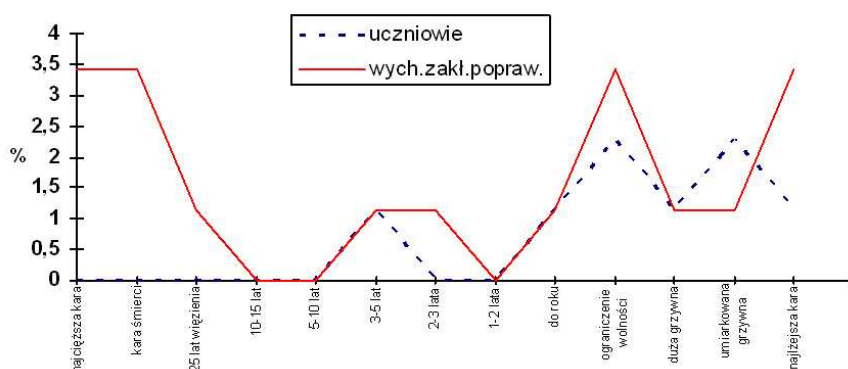
Zdecydowana większość proponuje, aby nie nagradzać ani nie karać za ten czyn, a tylko 17,74% badanych opowiedziało się za najłżejszą z możliwych kar. Najwięcej wychowanków zakładu poprawczego opowiedziało się za najcięższą z możliwych kar, lecz średnio oni okazali się łagodniejsi w wyznaczaniu sankcji niż młodzież szkolna.

Wykres 12. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za dopuszczanie do udziału w życiu publicznym homoseksualistów.

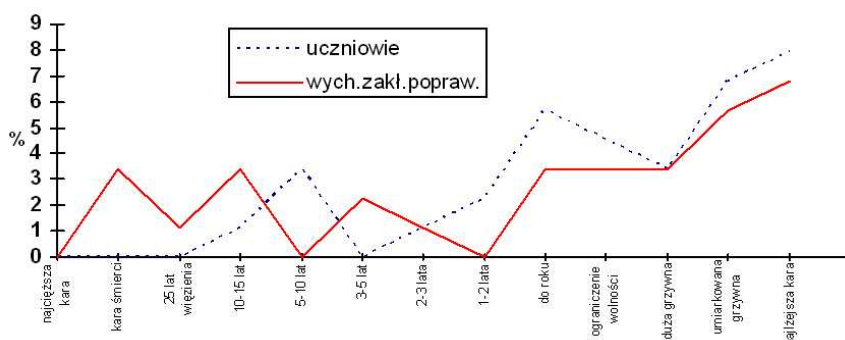
W przypadku tego czynu najsurowiej ocenili go wychowankowie zakładu poprawczego. W ich przypadku czyn ten uzyskał wskaźnik tendencji do karania w wysokości 10,60%, gdzie dla młodzieży szkolnej był on znacznie wyższy (co świadczy o większej ich tolerancji). Potępienie tego czynu w przypadku wychowanków zakładu poprawczego może być spowodowane napiętnowaniem zjawiska, jakim jest homoseksualizm w kulturze zakładowej i więziennej. Zatem ten przypadek potwierdzałby założenie, iż młodzież szkolna jest bardziej tolerancyjna w stosunku do inności kulturowej i obyczajowej.

Czyny odnoszące się do problemów związanych z religią w percepcji badanych subgrup

Wykres 13. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za występowanie przeciwko wprowadzeniu religii do szkół.

Na pewno jest to czyn kontrowersyjny. Jest wyrazem akceptacji lub negacji potrzeby nauki religii w szkołach. Religia w szkołach stała się tematem dyskusji społecznej, wywołanej raczej trybem wprowadzenia jej do szkoły niż istoty tego działania. Czyn ten został potraktowany bardzo tolerancyjnie w ocenach badanych. Większość opowiada się za niekaraniem i nienagradzaniem za to zachowanie. Tutaj najbardziej rygorystyczni w wyznaczaniu kar okazali się wychowankowie zakładu poprawczego, choć różnice między grupami są nieistotne.

Wykres 14. Częstość wyznaczanych kar przez przedstawicieli badanych subgrup za głosowanie za podporządkowaniem Polski Kościołowi.

Nie ma społecznego przyzwolenia żadnej z badanych grup na podporządkowanie Polski Kościołowi. Łagodniej do tego czynu podchodzą uczniowie wyznaczając niskie kary.

Dyskusja (ogólna refleksja)

Przełom ustrojowy, przemiany gospodarcze, a przede wszystkim społeczne, których doświadczało polskie społeczeństwo rzutują na nastroje, zachowania i ocenę otaczającej rzeczywistości.

Można przypuszczać, iż znajdujemy się w warunkach stresu psychospołecznego. Nasza samoocena, jak i poczucie kontroli nad sytuacją są zagrożone. Poprzedzony długotrwałym kryzysem społecznym stan załamania się norm i wartości, w których wychowywane było społeczeństwo niewątpliwie wpłynął na ocenę rzeczywistości. Stan ten jest charakterystyczny dla okresu przejściowego, jednak pozostawia trwałe znaki na kondycji psychologicznej jednostki. W takim momencie zadano badanym szereg istotnych pytań, prosząc ich o ocenę pewnych zjawisk społecznych, będących przekroczeniem norm prawnych i moralnych, jak również czynów budzących społeczne kontrowersje.

Można powiedzieć, że badane osoby cechuje dostatecznie duże wyczuwanie wielkości kary, gdyż proponowane przez nie, w większości, pokrywają się z zasądzanymi przez kodeks karny. Istnieją jednak takie zachowania, które badani traktują rygorystyczniej lub łagodniej niż czyni to kodeks karny. Jest to trochę zaskakujący wynik. W sondażach prowadzonych przez ośrodki badania opinii społecznej dominują wyniki świadczące o potrzebie zaostrzenia prawa, obniżeniu wieku karalności, zasądzaniu wysokich kar. Tymczasem w badaniach własnych nie uzyskano potwierdzenia tego. Być może wynika to z faktu, że w badaniach ośrodków zadawano konkretne pytanie np.: „Czy jest pan/pani za obniżeniem wieku karalności?” lub „Czy jest pan/pani za większymi karami za przestępstwa?” itp. Badani udzielają odpowiedzi bez refleksji nad tym, jakie faktycznie sankcje przewiduje kodeks karny. Być może w momencie oceny konkretnego czynu badany wyznaczy sankcje, będąc przeświadczonym o tym, że należy zaostrzyć kary. Tymczasem proponowana przez niego kara mieściła się w granicach zasądzanych przez kodeks karny. Zatem podejrzewamy, że gdyby pod ocenianymi przez badanego czynami postawić pytania podobne jak te cytowane wcześniej, przeszło połowa respondentów odpowiedziałaby twierdząco, co byłoby zgodne z sondażami opinii społecznej. Zatem postawione pytanie, czy badani zanegowali istniejący system prawny nie udzielono jednoznacznej odpowiedzi. Jeśli przyjąć, że miarą akceptacji systemu prawnego będą zgodne sankcje wyznaczane przez

badanych z tymi z kodeksu karnego, to wyniki badań świadczą, że system został zanegowany. Widać, że w społeczeństwie tkwi przeświadczenie o potrzebie reformy polskiego prawodawstwa, podsycane licznymi głosami w mass mediach. Potwierdziły to również głosy badanych w odpowiedzi na pytanie otwarte, gdzie twierdzono, iż przyczyny łamania norm prawnych tkwią w złym systemie prawnym. Wnioskować zatem możemy, że istnieje społeczna potrzeba zmian, a przynajmniej ulepszenia prawa polskiego.

Istnieje zróżnicowanie w ocenach niektórych czynów, często odnoszących się do tego samego problemu. Wynikać to może z określonych stereotypów percepcyjno-ewaluacyjnych, funkcjonujących w różnych środowiskach społecznych. Za część zachowań wyznaczano kary niższe w stosunku do kodeksu karnego. Można zaobserwować, że w istniejącym okresie przejściowym modne staje się nierespektowanie prawa, będące wyrazem zaradności życiowej. Człowiek przejawia obniżony krytycyzm wobec obowiązujących norm (co jest widoczne choćby we wzroście przestępczości), co wpływa wyraźnie na obniżony rygorystyczny ocenę zjawisk przestępczych. Zdecydowanie bardziej tolerancyjni w ocenach negatywnych zachowań społecznych są wychowankowie zakładu poprawczego niż młodzież, która nie popadła w konflikt z prawem. Istnieją takie czyny, wobec których wychowankowie zakładu poprawczego przejawiają większy rygorystyczny w ocenach. Czyny te należą do kategorii zachowań związanych z obyczajowością, budzących społeczne kontrowersje. Powszechnie znane jest zjawisko kultury zakładowej, która rządzi się swoimi prawami (skrajna nietolerancja homoseksualizmu, maltretowania czy zabójstwa dzieci). Wobec takich właśnie zachowań (choć było ich niewiele) wychowankowie zakładu poprawczego przejawiali zdecydowanie większy rygorystyczny niż młodzież ucząca się w technikum oraz szkole zawodowej. Nie wystąpiła spodziewana różnica w ocenie zachowań mających pozytywny wymiar społecznych. Przypuszczano, iż młodzież, która popadła w konflikt z prawem będzie przyznawać większe nagrody za oceniane zachowania. Okazało się, iż to młodzież, niemająca doświadczeń związanych z łamaniem prawa, była bardziej hojna jeśli chodzi o przyznawanie nagród. Różnice, które wystąpiły nie były jednak statystycznie istotne. W wielu przypadkach oceny badanych cechuje pewna ambiwalencja, wyrażająca się w braku wyraźnego potępienia niektórych zjawisk. Niepokoi to szczególnie z uwagi na to, iż odnosi się ona do czynów negatywnych, co świadczy o niedostatecznej internalizacji pewnych wartości lub po prostu wynika z cynizmu badanych.

W ocenach badanych zauważyć można zdecydowane poparcie tego, co polskie, narodowe, przy jednoczesnej trosce o interesy mniejszości narodowych. Wydawać się to może sprzeczne: z jednej strony gloryfikowanie

wszystkiego co polskie, z drugiej tego, co obce. Wiązać się z tym mogą postawy od skrajnie nacjonalistycznej do kosmopolitycznej, skrajnie tolerancyjnej wobec innych narodowości. Przyczyn takiej troski o mniejszości narodowe zamieszkujące Polskę doszukiwać się możemy w tradycyjnej polskiej gościnności albo też jest to wynik pewnej odczuwalnej mody na bycie tolerancyjnym, otwartym. Będąc przy problemie narodowości, zwrócić należy uwagę na pewne sprzeczne sądy badanych. Generalnie potępia się te zachowania, które są skierowane przeciwko Żydom, potępia się pogrom Cyganów itp. Jednak grób katolika jest bardziej „święty” od grobu Żyda.

Na ocenę szkodliwości zjawisk przestępczych niewątpliwie ma wpływ zadowolenie z wielkości kar zasądzanych przez kodeks karny. Za pewne zachowania społeczeństwo domaga się wysokich kar (np. morderstwa, maltretowanie dzieci). Pewne czyny stara się tłumaczyć. Taki liberalizm wkrada się przy interpretacji przypadków przestępstw gospodarczych. Rodzi się tendencja do usprawiedliwiania przestępstw trudnościami materialnymi, bytowymi. Tworzą się tym samym nowe standardy. Takie postawy znalazły wyraz w odpowiedzi na pytanie otwarte. Zwrócić zatem należy uwagę na szeroki rozrzut czynników warunkujących łamanie norm prawnych i moralnych w percepcji badanych. Ukazują one nowe źródła czynników kryminogennych. Większą tendencję do tłumaczenia, usprawiedliwiania przestępstw (w tym gospodarczych) prezentują wychowankowie zakładu poprawczego.

W momencie dyskusji nad nowym kształtem prawa w Polsce należałoby zwrócić uwagę na jeszcze jeden problem. W polityce przyjmuje się jako kryterium stopnia społecznego niebezpieczeństwa, siłę i zakres zagrożenia zjawiskami przestępczymi. Wielkość sankcji uzależniona jest od oceny społecznego niebezpieczeństwa danego czynu. Może okazać się, iż to, co zostało uznane przez Państwo za przestępstwo, nie zawsze jest zgodne z poczuciem społecznej sprawiedliwości. Przy tworzeniu prawa należy liczyć się również z pewną wiedzą, odczuciami i sądami społeczeństwa.

Często to, co badani uznali za szkodliwe społecznie, jest przez nich z jednakową siłą potępiane. Samo pojęcie szkodliwości społecznej może być w różny sposób rozumiane. Za szkodliwe społecznie może być uznane to, co jest skierowane przeciwko grupie społecznej, a nie jednostce czy mieniu bądź odwrotnie. Również to, co zauważyła B. Karolczak-Biernacka, mianowicie „wyznaczanie wysokich sankcji nie zawsze jest wynikiem wartościowania czynu z punktu widzenia konsekwencji społecznych czynu (jego szkodliwości lub użyteczności)”¹ i może mieć to wpływ na rozbieżności w ocenach. Nie zawsze to, co niemoralne uznawane jest za społecznie szkodliwe. Owa niemoralność

¹B. KAROLCZAK-BIERNACKA, *Z badań nad świadomością prawną młodzieży*, PWN, Warszawa 1985, s. 120.

danego zachowania może mieć wymiar indywidualnych preferencji, systemu wartości i w tych kategoriach jest oceniana. Istnieją przypadki (potwierdzone w analizie wyników indywidualnych), gdzie właśnie za wyznaczanym potępieniem nie idzie w parze wyznaczana szkodliwość. Być może istnieje i odwrotna zależność: to, co uznane za społecznie szkodliwe, nie musi być zachowaniem uznawanym za niemoralne.

Artur Doliński

**MORAL EVALUATION OF CRIMINAL, POSITIVE, AND SOCIALLY
CONTROVERSIAL ACTS AS PERCEIVED BY YOUTH**

Abstract

The paper presents results of research on how youth perceives various social acts. The perception was mirrored in moral evaluation of behavior (describing the level of condemnation and the harmfulness of the act) as well as the level of rigorism. The analyzed behavior was divided into that related to morals, religion, politics, nationality issues, and anti-social attitudes. The study involved students of a technical and a vocational school as well as youngsters from a detention center. The level of condemnation, the harmfulness of acts and the rigorism of the youth was determined depending on their life context. The research showed greater rigorism and a higher level of condemnation of social acts in students who have not violated the law than in the case of those who have.